

Az aquincumi helytartói palota szondázó jellegű kutatása az Óbudai (Hajógyári)-szigeten

Test excavations at the Aquincum Governor's Palace on the Óbuda Hajógyár Island

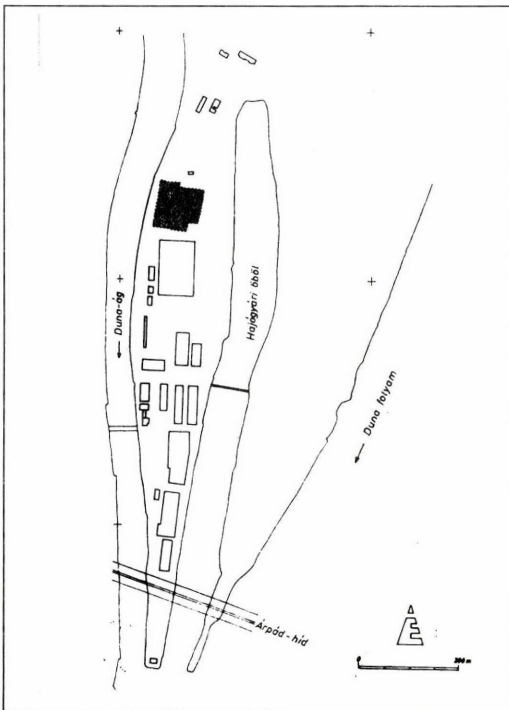
Apalota kutatástörténete

Az óbudai Hajógyár-sziget területén fekvő (9. kép) helytartói palota előkerülése, kutatása és sorsa szorosan összekapcsolódott a magyar ha-

Research history of the palace

The discovery of the Governor's Palace in the area of the Óbuda-Hajógyár Island (Figure 9) is closely related to the history of ship building in Hungary. In a peculiar way, this fact has sealed the fate of this unique monument. Before the shipyard was established on the island, the area had been exploited only for hay, thus leaving the ruins intact below the ground. The first wall remains were struck by the dredging boat "Vidra" (Otter) during the deepening of the small bay for the would be shipyard.

The first excavations were carried out during 1851–1857. The ruins brought to light became known as "Roman baths". The rooms decorated with mosaics and

9. kép

jógyártás történetével. Ez a tény sajtós módon egyszerre megpecsételte a páratlan műemlék sorsát. A hajógyár idetelepülése előtt a területet kaszálónak használták, a romok a föld alatt érintetlenek voltak.

Az első falmaradványokra a Vidra nevű kotróhajó bukant 1836-ban, a kikötői öböl mélyítésénél.

Az első feltárásokra az 1851–57. években került sor, a feltárt romok „római fürdők” néven váltak ismertté. A mozaikos, falfestményes helyiségekben azonban a gyár raktárakat rendezett be, melyek kiürítésére csak 1877-ben került sor. Ekkor a romokat faajtókkal lezárták.

Azonban 1941-ben, amikor a DGT (Dunagőzhajózási Társaság) újabb földmunkái során bejelentette, hogy mozaik- és falfestménytöredékek kerültek elő, az ásást vezető Szilágyi János megállapította, hogy a romok fölé mégiscsak raktárakat és lakóházakat építettek. Mivel a terület már ekkor, az ásató szavaival élve „elsőrendű hadiüzem” volt, a feltárás lehetőségei korlátozottak voltak. Akadályozták a munkát az üzemhez tartozó, még használatban lévő ill. megszüntetett épületek falai és a csőrendszerek. Mindezek ellenére sikerült a központi épület keleti traktusát feltárni. Ekkor még a falak két-három méter magasan álltak.

wall paintings were turned into the shipyard's storage facilities. They were emptied in 1877 and the ruins were closed off with wooden doors.

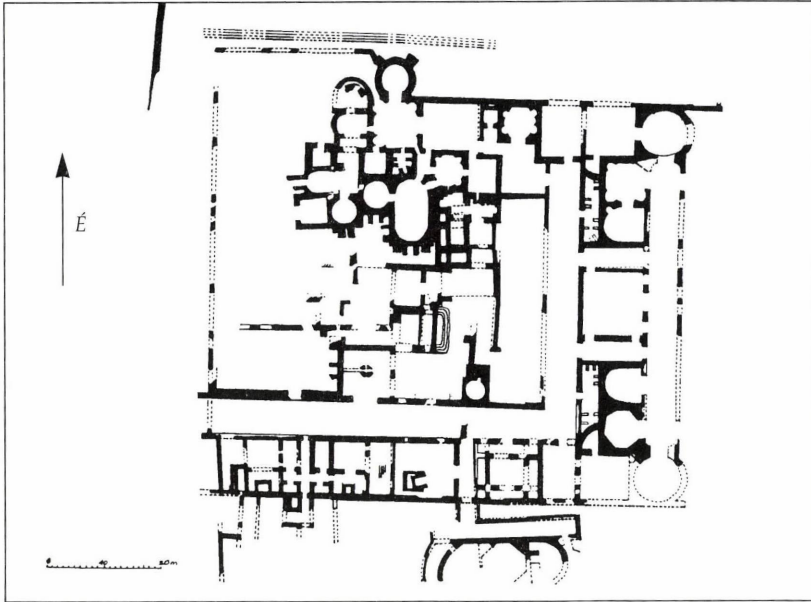
In 1941, however, the discovery of additional fragments of mosaics and wall paintings was reported during earthmoving by the Danube Steamboat Company. The archaeologist János Szilágyi discovered that both storage rooms and habitations had been erected above the ruins. Since by this time the area became, as the excavator put it, “a military installation of prime importance”, the possibilities for archaeological investigations were rather limited. The work was hampered by both active and abandoned constructions of the shipyard as well as the associated system of pipes. In spite of all these difficulties, the eastern section of the central portion of the Roman building could be excavated. At that point, the walls still stood 2-3 m high.

During the course of excavations in 1951-1953, the palace's southern section came to light, together with the inner courtyard that included the sanctuary. In addition, the eastern side of the northern bath wing was also recovered.

The result of these excavations, interrupted at the end of 1956, was the site plan as it is known today and the identification of its respec-

Az 1951–53 között folyt feltárások során napvilágra került a palota déli traktusa, a belső udvar a szentélyvel, ill. az északi traktus fürdőszárnának keleti része.

tive rooms (Figure 10; papers by J. SZILÁGYI, K. PÓCZY, M. KABA in Budapest Régiségei Volume 18 [1958] with relevant literature p. 52-148).

10. kép

Az 1956 végén megszakadt kutatások eredménye a ma ismert alaprajz és a helyiségek rendeltetésének meghatározása. (10. kép) (SZILÁGYI J., PÓCZY K., KABA M. cikkei a Budapest Régiségei 18. (1958) kötetében a korábbi szakirodalommal. 52–148. o.)

Még két kisebb leletmentés folyt a palota területén. 1970-ben lámpatorony építésével bolygatták meg a ró-

Two additional, small rescue excavations were carried out in the palace's area. Roman Period layers were disturbed by the construction of a lighthouse in 1970 (M. KABA, Archives of the Budapest History Museum, (Archive Inv. Nr. 1970. 447–77). The large oval bathing pool in the northern wing was heavily damaged during the construction of

mai rétegeket (KABA M. Budapesti Történeti Múzeum Adattára, 1970. 447–77). 1977-ben a hajógyári darupálya építéskor súlyosan megrongálták az északi szárnyban a nagy ovális fürdőmedencét. (KABA M. In: Régészeti Füzetek 31/1978. 46. o.)

Az ismert alaprajz és rekonstrukció 120x150 m alapterülettel (HAJNÓCZI GY. In: Itinerarium Hungaricum. 63. o. Archeolingua. Budapest, 1995.) leginkább a 2. század közepén, 3. században kialakult állapotokat tükrözi. Pannonia első helytartója, a később császárrá lett Hadrianus által épített legkorábbi palota maradványai csak kevésé ismertek. A többször átépített palotát a 3. század utolsó harmadában, feltehetően a Duna vízállásának megemelkedése miatt kiürítették.

Az 1996. évi kutatások

A fenti előzmények után került sor 1996. szeptember-decemberében újabb kutatásra a helytartói palota területén, melynek célja a jövőben állami tulajdonból ki nem adható, régészetileg védett terület nagyságának pontos meghatározása volt. Ennek értelmében feladatunk kettős volt. Egyrészt az eddig ismert palota pontos fekvését kellett meghatároznunk, mert annak elhelyezkedését a korábbi ásatások felmél-

a crane track in 1977 (M. KABA In: Régészeti Füzetek 31/1978, p. 46).

The known plan and reconstruction with its 120 by 150 m area (GY. HAJNÓCZI In: Itinerarium Hungaricum, Archaeolingua, Budapest, 1995, p. 63,) best represent the situation that had emerged during of the middle of the 2nd and the 3rd century. Little is known about the palace that had been built by the first governor of Pannonia provincia, Hadrianus, who later became emperor. The palace which had been reconstructed several times, was evacuated during the last third of the 3rd century, probably because of rises in the level of the Danube's.

Research in 1996

Following the aforementioned antecedents, excavations were renewed in the area of the Governor's Palace between September and December 1996. The aim of this work was to appraise the exact size of the surface that needed archaeological protection i. e. may not be released when this state property becomes privatized. Consequently, two requirements had to be met. On the one hand, the position of the palace's already known sections had to be pre-

rési rajzain, mára lebontott épületekhez viszonyítva ábrázolták. Másrészt, az eddig nem kutatott területen kellett tisztáznunk a palota kiterjedését déli és északi irányban. A munkát az ÁPV Rt. megbízásából végeztük, a feltárás során adódó műszaki problémák (közművek kiváltása, vasúti talpfák- és lámpaoszlop-eltávolítás stb.) megoldásában a Hajógyári Sziget Vagyonkezelő Kft. volt segítségünkre.

A helytartói palota fekvését a keleti szárny több pontjának, és az északi bejárat részletének feltárásával sikerült meghatározni. Napvilágra került az északkeleti saroktoronyból az öböl felé kiinduló fal egy részlete, és a keleti front zárófala és északi bejárata. A kelet felé kiágazó fal két periódusát, és korai járószintjét sikerült megfigyelnünk. A keleti zárófal teteje az északi bejáratnál a kutatóárok északi metszetében a mai felszín alatt 35 cm-rel van, tetején már nem élő elektromos kábelek futnak. Külső falán kis darabon még megmaradt az eredeti vörös színű festés, a metszetfalban meg tudtuk figyelni az öböl felé erősen lejtő római szintet. Belső oldalán a fűtőtéglák még eredeti helyükön voltak, s megtaláltuk a belső folyosó fűtőoszlop alatti terrazzópadoza-

cisely determined since they are shown on the plans of previous excavations in relation to buildings that no longer exist. On the other hand, the previously unknown north-south extent of the palace had to be determined as well. This work was commissioned by the State Privatization and Property Stock Holding Company. Technical problems encountered during the course of this work (replacement of public works, removal of railroad tracks and lamp poles) were tackled by the Hajógyár Island Privatization and Property Ltd.

The location of the Governor's Palace was determined by excavating several sections of the eastern wing and that of the northern entrance. A detail of the wall came to light that had run between the northeastern corner tower in the direction of the bay, the end wall and northern entrance of the eastern front. Two periods and the floor surface of the wall extending toward the east could be observed. The top of the eastern end wall was found 35 cm below the modern surface in the northern section of the north entrance. It lay below a bundle of disfunctional electric cables. A small piece of red paint was preserved on the external surface of this wall. A steep Roman Period slope in the direction of the Danube could be seen in the stratigraphic section. Bricks

tot. Sajnos a folyosó burkolatát képező vastag terrazzo padló már nem volt a helyén, ennek darabjai valamint az ezt tartó oszlopok a visszadobált törmelékből kerültek elő rengeteg falfestmény- és mozaiktöredék kíséretében. Megtaláltuk annak a jégveremnek az alapozását is, ami egy 1870-ből származó helyszínrajzon szerepel, s amellyel a folyosó nyugati falát és a tőle nyugatra következő mozaikos helyiség egy részét elbontották. Ez utóbbi helyiség terrazzópadlója a kutatóárok nyugati metszetsfalában megmaradt, de tetejéről a mozaik padló már hiányzott, az itt futó észak-déli irányú újkori csatornacső ásásakor bonthatták ki. Itt a keleti részen az újkori salakréteg vastagsága általában 1,1 és 2 m között váltakozott. A palotaépület északi zárófalára merőlegesen húzott kutatóárookban a zárófal és a bejárat részletét dokumentáltuk. (11. kép) Római járósíntet az újkori bolygatások miatt nem tudunk megfigyelni. A salakréteg vastagsága itt is 2 m volt.

Az álló épületek és a használatban lévő utak miatt csak a sziget nyugati szélén lévő betonút keleti oldalán, a régi vasúti sínpálya alatt volt lehetőségünk arra, hogy a palota kiterjedését déli és északi irányban megkutassuk.

from the heating system were found in a still intact state inside the wall, while the terrazzo floor below these columns for the floor heating was also identified. Unfortunately, the thick terrazzo floor that had formed the pediment of the corridor was no longer in place. Its remains as well as the hypocaust columns had been thrown back here together with the fill together with innumerable fragments from mosaics and wall paintings. In addition, the bottom of an ice-cellar which is shown on a 1870 site plan, disturbed the western wall of the corridor as well as western wall of the mosaic decorated room adjacent to it. The terrazzo floor of this latter room survived in the western stratigraphic section of the test trench, although the mosaic floor on top of it could no longer be recognized. It must have been destroyed when the Modern Age drainage, running north to south, was built in the area. A Modern Age slag deposit, whose thickness varied between 1.1 and 2 m, was discovered in the eastern section. Part of the entrance and the northern closing wall (*Figure 11*) were documented in the test trench that ran perpendicularly to it. On the other hand, due to Modern Age disturbances, the Roman Period walking surface could not be detected.

Due to the presence of buildings

A déli irányban húzott kutatóárokban egy észak–déli irányú falat 90 m hosszan tudtunk követni. Két oldalán padlószinteket tártunk fel, több periódusból. A visszabontott falban lévő COH VII BRAN bélyeges téglá alapján a fal Caracalla korára datálható. A falból nyugat felé négy osztófal ágazott ki, melyek a betonút alá futnak. A kutatóárok déli végében római kori, nagymérvű átépítések nyomait figyeltük meg. A visszabontott falakon áthúzódó, dél felé lejtő terrazzópadló és a falfűtéses fal alapján az itt feltárt helyiség részlet egy fürdőmedence északról nyíló bejárati része lehetett. A falakon számos helyen megmaradtak a falfestés lábazati részei. Legdélibb kutatóárkunkban megtaláltuk a palotaegyüttes déli zárófalát, a hozzá tartozó torony íves falrészletével, belső járósíntjével. (12. kép) A

11. kép

and roads still in use, the north to south extension of the palace could only be studied east of the paved road, below the railroad tracks that had run along the island's western edge.

The test trench running to the south revealed 90 m of the north-south wall. Several floor levels recognized on both sides of it represented various periods. On the basis of a brick stamped COH VII BRAN found in the wall, this structure could be dated to the time of Caracalla. Four dividing walls departed from this wall toward the west which run below the modern paved road. Traces of large scale Roman Period reconstructions were observed in the southern end of this test trench. On the basis of the southward-slanting terrazzo floor that

extended beyond the walls and the remains of wall heating we presumed that this room may have been the northern entrance to the baths. The southern end wall of the palace complex, with an arched wall section of its tower,

zárófal felmenő részének szélessége 1,3 m, a fehér, habarcsos járószint felett 0,75 m magasan maradt meg. A toronyfal vastagsága 1,1 m. A toronyfaltól délre 15 m-re, 1 m széles, kváderes, homokkőből falazott, téglaljú, kelet–nyugati irányú csatornát dokumentáltunk. A déli zárófal az eddig ismert palota legdélebben feltárt falától 228 m-re, a toronyfal 235 m-re, a csatorna 250 m-re van. Itt a nyugati szigetrészen az újkori salak- és sóderréteg vastagsága 1,1–2 m között volt.

12. kép

Az északi irányú kiterjedés vizsgálatára húzott kutatóárokban hat pilléralapozást találtunk. Római járószinteket nem tudtunk megfigyelni, ezeket az újkori bolygatásokkal kitermelték. (Ezen a részen a salakfeltöltés 1,1 m volt.) A pillérek 3 m távolságra vannak egymástól, irányuk a nyugati partszél vonalát követi. Rábontásra az

as well as the inner walking surface were found in the southernmost test trench (Figure 12). The upper width of the closing wall was 1.3 m. It was preserved to a height of 0.75 m above the white, mortar-covered walking surface. The thickness of the tower's wall was 1.1 m. A 1 m wide channel, running east to west, was documented some 15 m south of the tower. It was built on a brick foundation from dressed sandstone blocks. In relation to the previously known southernmost part of the Governor's palace, the southern end wall falls 228 m to the south. The tower's wall is located 235 m to the south while the channel lay yet a further 250 m to the south. The

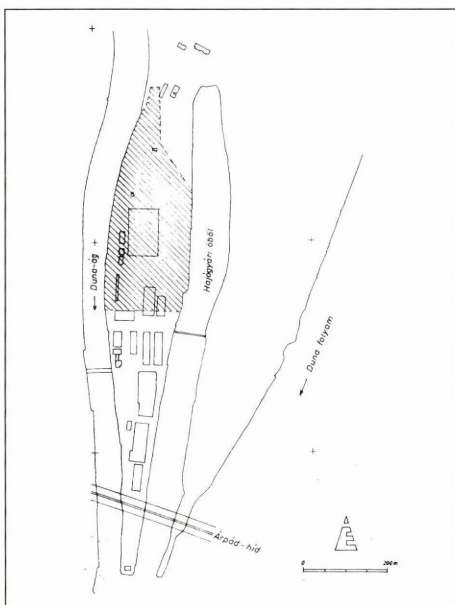
thickness of slag and gravel fills in the island's western side vary between 1.1 and 2 m.

The foundations of six pillars were discovered in the test trench that had been opened in order to study how far the palace extended to the north. No Roman Period walking surface could be identi-

újkori közművek miatt nem volt lehetőség. A kutatóároktól mind keletre, mind nyugatra észak–déli irányú 20 cm vastag vascső párok voltak.

Így tehát összességében a palotaegyüttes kiterjedése (13. kép) a következők szerint változott: déli irányban az eddig ismert legdélibb faltól 250 m-ig, északi irányban gyakorlatilag az eredeti szigetcsúcsig terjed. A kelet–nyugati irányú kiterjedés nem változott, a Kis-Duna-ágtól az öbölíg tart. A behatárolt terület legnagyobb hossza é-szak–déli irányban 535 m, kelet-nyugati irányú legnagyobb szélessége 180 m.

13. kép

fied: it had been removed as a result of subsequent disturbances (the thickness of the slag deposit was 1.1 m here). The distance between these pillars was 3 m. They were aligned along the island's western banks. Modern Age public works made detailed excavations impossible in this area. Pairs of iron pipes, both 20 cm thick in diameter, ran both east and west of the test trench.

The overall extension of the palace complex (Figure 13) can thus be summarized as follows: toward the south, it extended 250 m beyond its previously known southernmost wall. Toward the north, the complex reached what was then the northernmost tip of the island. Our understanding of the east-west dimensions has not changed, that is, the palace had occupied the area between the western, "Small Danube" branch and the bay used by the shipyard. The greatest north-south length of the discussed surface was 535 m, while its east-west width attained a maximum of 180 m.

Összefoglalás

A kutatás eddig nem foglalkozott a helytartói palota kiterjedésével, a meglévő adatok alapján az eddig ismert palota jól lehatárolható tömbjén kívül, a dél felé folytatódó falak alapján legfeljebb még egy épülettel, ill. a különböző periódusban épült paloták alaprajzi eltéréssével számolt. Az új kutatások alapján hatalmas területet elfoglaló palotaegyüttes méretei azonban nem meglepőek, ha végiggondoljuk a következőket.

A földrajzi adottságokat tekintve az Óbudai Kis-sziget ideális lehetőséget nyújtott arra, hogy itt épüljön fel a helytartói palota. A legiótábor szomszédságában, szervesen kapcsolódva, de mégis elkülönülten áll a katonaváros keleti szélén. Ugyanakkor kelet felől a Nagy-sziget és a Duna szabályozásakor kikotort Fürdő-sziget elválasztotta a barbaricumtól, lehetőséget nyújtva a védelmi rendszer kiépítésére. A természetet közismerten kedvelő rómaiak, akik palotáik, villáik falfestményein rafinált módon csempészték be épületeik belső tereibe a természeti táj szépségeit, kihasználták a sziget adta lehetőségeket.

Más oldalról megközelítve a kérdést érdemes felidézni egy korabeli forrásmunkát. Az ifjabb Plinius,

Summary

Until recently, researchers have not given consideration to the overall dimensions of the Governor's Palace. Aside from the previously known, clearly defined block the most that had been expected were minor diachronic changes in the palace's plan and the occurrence of a few more buildings based on wall remains stretching toward the south. The dimensions of the impressive palace complex that had occupied such a large area revealed by recent investigations are not surprising when the following are considered.

Due to its geographical properties the Óbuda Small Island was an ideal venue for the Governor's Palace. It was thus built in the immediate vicinity of the legionary fortress near the eastern edge of the Military town, however, still remained separated. On the other hand, it was protected in the direction of the Barbaricum by the Large Island and the Bath Island (this latter was removed during the course of river regulation work. Today the channel between the Small island and the Large island was filled in and together they make up what today we call the Hajógyár island.) Romans, who were renowned for

Hadrianusszal csaknem egy időben, Kr. u. 111–113 között volt kis-ázsiai Bithynia és Pontus helytartója. Fennmaradt leveleiben többek között ír birtokairól is. Ebből megtudjuk, hogy az átriumos, oszlopfolyosós, fürdőmedencékkel ellátott épületeken kívül, szökőkutas belső udvarok, rét, halastó, lovaglópálya, nyáron használt csarnok, különleges alakúra nyírt bokrokkal szegélyezett sétaösvények tartoztak etrúriai birtokához, melyről azt mondja: „Mert rajongok ezért az egészért, amit legnagyobb részt magam építettem, s amit más kezdett benne építeni, azt is én fejeztem be.” És még egy idézet a táji környezet hangulatának érzékeltesére: „Fenn a pálya szélénél, fehér márványpad, amelyet négy carystusi márványoszlopra felkúszó szőlő fut be. A padból, mintha a rajta ülő súlya nyomná ki, kis csöveken víz szökken elő, s egy kővályún csinos márványmedencébe folyik. A lefolyást észrevétlenül úgy szabályozzák, hogy a medence mindig tele van, de sohasem csordul ki belőle a víz. Az előteteleket s a nehezebb edényeket a medence szélére szokták letenni, a könnyebb ételek és edények hajó és madár alakú kis csónakokon úsznak körbe. Szemben egy szökőkút lövell magásra vizét, melyet újra és újra visszanyer, mert a magasba felszökő sugár magára hull

their fondness of nature and even decorated the interior of their palaces and villas with sophisticated wall paintings that imitated the beauty of natural landscapes, took advantage of the island's potential.

From a different point of view, it is worth quoting a coeval source. Pliny the younger, a contemporary of Hadrianus, was the governor of Bithynia and Pontus in Asia Minor between AD 111-113. In his surviving correspondence he discussed, among other subjects, his estates. Aside from the buildings equipped with atria, corridors aligned by columns and swimming pools with external features, his estate in Etruria mustered inner courtyards with fountains, meadows, fish ponds, horse riding courses, summer halls and walking paths bordered with neatly trimmed bushes. He adds: "I adore all this, which were largely built by myself, and even constructions started by others were finished by me." Another quote will further illustrate the atmosphere of this environment: "Up, at the edge of the course, a white marble bench stands with four Carystus columns grown in by grapewine. Pipes in the bench, as if under the weight of those seated, spill water into a spout that leads into a pretty marble basin. The water level in this basin is regulated in a

vissza, s az összekapcsolt csövek felszívják, s ismét a magasba nyomják. A paddal szemben egy szoba, a szoba és a pad kölcsönösen díszíti egymást.” Ez a leírás talán elképzelhetővé teszi számunkra, hogy milyen lehetett a helytartói palota környezete, s megengedhető a feltételezés, hogy a helytartói palota épületegyüttese, a hozzá tartozó kertekkel az egész Kis-sziget területére kiterjedt. Valószínűleg elsősorban a helytartó magánrezidenciájául szolgált. Beleértve ebbe természetesen azt is, hogy az Aquincumban különösen a 2–3. században oly gyakran megforduló császárok is itt szálltak meg, s nem a sűrűn beépített katonaváros területén.

Az 1996. évi kutatás legfontosabb eredménye a palota kiterjedésének vizsgálatán, és pontos lokalizálásán kívül az, hogy bebizonyosodott, több épületből álló, erődített épületegyüttesrel kell számolnunk. Egyben lehetőség nyílt a maradványok állapotának felmérésére. A munkát szakavatott műemlékes építész kísérte figyelemmel H. Vladár Ágnes személyében. (Cikkét l. a kötetben) A megfigyelések és eredmények szükségessé teszik az eddigi helyreállítási tervek felülvizsgálatát, és új koncepció kialakítását, mely az elkövetkező generációk számára is meg fogja határozni a lehetőségeket.

clever way so that it is always full but never overflows. Appetizers and heavy dishes are usually placed on the edge of this basin, while lighter food and dishes swim around in the basin placed on a small, handsome, bird-shaped boat. Across from this place, a fountain shoots its up high. However, the water falls back onto it and is sucked up by a system of pipes that again pump it up in the air. There is also a room across from the bench and the two features mutually decorate each other.” Perhaps this description makes it possible to us to imagine what the environment of the Governor’s Palace may have looked like. Thus, the hypothesis may also be accepted that the palace complex occupied the entire Small Island which probably served as the governor’s private residence. It is also understood that emperors who visited Aquincum so often, especially during the 2nd-3rd centuries, also stayed here rather than in the densely inhabited Military Town.

In addition to the the palace’s localization and the identification of its exact extent, the most important result of our 1996 research was the discovery of a fortified complex of several buildings. Meanwhile, the state of preservation of these ruins could also be appraised. This work was also monitored by an professional architect

Ez csak a széles szakmai közvélemény, és a BTM Aquincumi Múzeuma szakembereinek bevonásával képzelhető el. Alapját az Aquincumi Múzeum munkatársai és Kaiser Anna által készített összeállítás képezheti, mely akkor készült, amikor a sziget privatizációjának lehetősége felmerült, és a területre vonatkozó részletes rendezési terv készült. Ebben a múzeum teljes adattári és raktári anyagának felhasználásával, és a megjelent publikációk alapján írták meg a főváros számára a Hajógyári-sziget történetét két kötetben. Külön fejezetet szenteltek benne a helytartói palota további feltárásának és bemutatásának. A kutatási feladatok között szerepelt a most megvalósult feltárás is, amelynek eredményeivel a korábbi tervek és koncepciók kiegészítendők.

H. Kérdő Katalin

specialized in ancient monuments, Ágnes Vladár (see her paper in this volume). The results of these observations make the revision of earlier reconstruction plans necessary. A new concept for restoration must be developed that will facilitate the work opportunities for future generations as well. This work can only be carried out after consideration by a broad spectrum of experts including specialists from the Aquincum Museum of the Budapest History Museum. It may be based on the schedule drafted by co-workers of the Aquincum Museum and Anna Kaiser, prepared when the island's privatization was first discussed and forms part of its Detailed Development Plan. Within the framework of this project, the history of Hajógyár Island was presented to the municipal authorities in two volumes written on the basis of the museum's entire archival and artifactual material, as well as relevant publications. In that compilation, an entire chapter was devoted to ongoing excavations and future presentation of the Governor's Palace. Among the tasks thus defined the field survey under discussion here was proposed as well. Its results should be taken into consideration when earlier plans come to be revised and concepts adjusted.

Katalin H. Kérdő